

Отже, ефективність професійної діяльності психолога залежить від рівня розумового (інтелектуального) розвитку, зокрема характерних властивостей індивідуальних когнітивних структур (ментальних утворень), які забезпечують умови його інтелектуальної активності, що пов'язані з досягненням високої продуктивності, ефективності діяльності, особистісно-професійним розвитком суб'єкта та виступають умовою розвитку його професійної майстерності. В подальшій роботі доцільним буде розкрити зміст основних критеріїв інтелектуального розвитку, які впливають на якість й динаміку процесу набуття професійної майстерності, зокрема на етапі навчально-професійної діяльності, а також обґрунтування методів їх дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионала / А.К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знания», 1996. – 241 с.
3. Пов'якель Н.І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи: Монографія / Н.І. Пов'якель. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 298 с.
4. Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н.В. Чепелевой. – К. : Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
5. Психология человека от рождения до смерти / под ред. А.А. Реан. – СПб. : Нева, 2002. – 656 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Томск: Барс, 1997. – 392 с.
8. Яценко Т.С. Фахове вступне випробування зі спеціальності «Психологія», «Практична психологія» / за ред. Т.С. Яценко. – Черкаси ; Ялта, 2008. – 117 с.

УДК 305-055+316.36

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

О.Р. Лемещенко

*аспірантка Сєвєродонецького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом,
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»*

У статті розглянуто фактори готовності старшокласників до усвідомленого батьківства. Проаналізовано зовнішні та внутрішні фактори готовності старшокласників до усвідомленого батьківства.

Ключові слова: батьківство, усвідомлене батьківство, старшокласник, готовність, фактори.

В статье рассматриваются факторы готовности старшеклассников к осознанному родительству. Проанализированы внешние и внутренние факторы готовности старшеклассников к осознанному родительству.

Ключевые слова: родительство, осознанное родительство, старшеклассник, готовность, факторы.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах сучасних економічних, політичних і соціальних змін в Україні інститут сім'ї зазнає серйозних матеріальних та морально-психологічних труднощів. Прогресивні зміни, що відбуваються в суспільстві, з одного боку, сприяють саморозкриттю, самовизначенню людини, з іншого – виявляють дефіцит добра та любові у взаєминах між людьми, у тому числі між членами сім'ї. Основу труднощів сімейного виховання складає недостатньо сформований рівень культури батьків щодо виконання ними батьківських функцій і обов'язків. Особливе значення в цьому сенсі набуває підготовка майбутніх батьків до усвідомленого батьківства, від становлення майбутніх сімей яких залежить майбутнє України.

Дослідженню проблем становлення та розвитку сім'ї, батьківства, педагогічної культури батьків, а також просвітницької роботи з батьками присвятили свої роботи Т. Алексеєнко, І. Бєстужєв-Лада, І. Гребєнніков, З. Зайцева, І. Кон, Р. Овчарова, О. Пєсоцька, В. Постовий, І. Трубавіна та ін. Важливі аспекти проблеми розвитку соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, вітчизняних та зарубіжних концепцій соціалізації особистості, соціально-педагогічних умов усвідомленого батьківства розглянуті в працях О. Бєзпалько, І. Бєха, В. Бочарової, Т. Верєтенко, О. Докукіної, І. Зверєвої, А. Зінченка, А. Капської, О. Кононко, В. Кравця, Г. Лактіонової, Л. Міщик, С. Харченка, Т. Шєляг, Ю. Якубової тощо. Незважаючи на кількість розробок щодо проблеми формування усвідомленого батьківства у подружніх пар, недостатньо вивченими є аспекти роботи з підлітками та старшокласниками.

Мета статті – аналіз факторів, що впливають на готовність старшокласників до усвідомленого батьківства.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем сім'ї та сімейного виховання показав, що до сьогодні в психології питання про систему факторів, які детермінують формування батьківства, є не вирішеним. Теоретичні положення та практичні дослідження в галузі сім'ї стосуються, в першу чергу, окремих аспектів, пов'язаних з формуванням людини як батька.

Найбільш вивченими у вітчизняній психології факторами, які формують батьківство, є репродуктивні фактори, або фактори відтворення. Найбільшу розробленість з точки зору причинної та

функціональної залежності представляють репродуктивні установки і репродуктивна поведінка особистості (А. Антонов, В. Бойко, В. Борисов, О. Кузьмін, Л. Савінов). Дослідники частіше говорять про факторну залежність від батьківського сімейства (Е. Берн, Д. Кліз, Р. Скіннер).

В. Дружинін у своєму дослідженні способу життя сім'ї значну увагу приділяє соціально-психологічним аспектам життєдіяльності сім'ї. Однак, дослідник вивчає ці фактори стосовно розвитку особистості дитини, а не стосовно батьківства. Спираючись на змістовний аналіз робіт, В. Дружинін виділяє групу соціально-психологічних факторів, які детермінують особистісний та психічний розвиток дитини перших років життя. У цю групу він включає «чисельність і склад сім'ї, грошові доходи і житлові умови, рівень освіти і професійну кваліфікацію батьків; ієрархію сімейних відносин і емоційні переживання членів сім'ї; практику догляду за маленькими дітьми, що включає у себе тип вигодовування, спосіб привчання до туалету, форми співпраці між дорослими і дітьми, стиль спілкування, прийнятий у сім'ї, а також характер дисциплінарних впливів» [3, 12]. Сюди ж дослідники зараховують погляди, уявлення і вірування.

До факторів, які стосуються об'єктивних умов життєдіяльності сім'ї, кроскультурні дослідження (М. Мід, І. Кон, О. Сухарев, І. Степанов) відносять наступні групи умов: сукупність суспільно-економічних чинників (спосіб виробництва, панівна ідеологія, форма власності тощо), культурне середовище (освіченість або міра залучення людей до духовних цінностей суспільства і цивілізації взагалі, рівень належних умов для всебічного розвитку особистості), природно-географічні особливості (Л. Обухова, О. Шаграєва).

Аналіз літератури (В. Бойко, К. Вітакер, В. Дружинін, Л. Обухова, С. Рубінштейн, А. Співаковська, О. Шаграєва, Л. Шнейдер) показав, що в розглянутому раніше дослідниками різноманітті умов можна виділити низку факторів, які утворюють систему, що визначає формування батьківства.

Р. Овчарова і М. Єрміхіна виділяють такі рівні систем факторних впливів на формування усвідомленого батьківства:

- макросистема, або рівень суспільних впливів;
- мезосистема, або рівень впливу батьківської сім'ї;
- мікросистема, або рівень власної сім'ї;
- індивідуальний рівень, або рівень конкретної особистості [5, 242].

Причому фактори, які визначають формування батьківства, автори поділяють на зовнішні і внутрішні. Група зовнішніх чинників обумовлена сукупністю зовнішніх впливів, які можна поділити на кілька рівнів. Внутрішні чинники – це особливості особистості, це індивідуальність людини. Зовнішні та внутрішні фактори можна співвіднести з виділеними вище рівнями. Зовнішні фактори – це фактори макросистеми, мезосистеми і мікросистеми. Внутрішні фактори – це фактори індивідуального рівня.

Спираючись на структуру факторів Р. Овчарової і М. Єрміхіної і проаналізувавши особливості формування усвідомленого батьківства старшокласників, нами *виділено кілька груп факторів його формування*:

- *зовнішні* (освітня політика держави у сфері статевого виховання, вплив загальноосвітнього навчального закладу, класного керівника, вчителів, вплив позашкільних освітніх закладів, вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання, вплив засобів масової інформації та Інтернет-простору, соціальних мереж);

- *внутрішні* (особливості особистості старшокласників, їх ставлення до сім'ї і дітей взагалі, їх уявлення про майбутню власну сім'ю, про кількість і стать майбутніх дітей тощо).

Виходячи з зовнішніх факторів, проаналізуємо вплив освітньої політики держави у сфері статевого виховання щодо формування готовності старшокласників до усвідомленого батьківства. Як зазначає Л. Яценко, «одне з головних завдань педагогічної та соціально-педагогічної діяльності полягає не тільки у вихованні освічених громадян, а й у вихованні чоловіків і жінок, люблячого подружжя, майбутніх батьків і матерів» [9, 23]. В. Сухомлинський вказував, що «забуття цієї істини призводить до того, що зі стін школи виходять 17–18-річні діти, які дозріли фізично для того, щоб народити дітей, і не дозріли духовно, щоб любити і виховувати» [7, 542]. А це і є ідея формування відповідального батьківства спільними зусиллями сім'ї, школи, інших громадських інституцій, яка набула сьогодні надзвичайної актуальності.

Проаналізувавши Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.08.2010 № 834 III ступеня про затвердження типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, ми зробили висновок, що серед навчальних предметів як у інваріативній, так і у варіативній частинах відсутні такі як «Статеве виховання», «Підготовка до сімейного життя», «Репродуктивне здоров'я» тощо. А такі предмети необхідні, бо, як зазначає Л. Яценко, «особливе місце в системі формування відповідального батьківства приділяється роботі з підготовки молоді до сімейного життя. Вона передбачає формування навичок здорового способу життя, статевої освіти, статевого виховання, духовно-моральне виховання, розвиток комунікативних навичок, профілактику захворювань, які передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, розвиток сімейних традицій» [8, 103]. Серед усіх навчальних предметів, які більш-менш орієнтовані на підготовку старшокласників до майбутнього дорослого (не сімейного) життя, є предмет «Громадянська освіта: правознавство, економіка, людина і світ». Таким чином, вплив освітньої політики держави щодо формування готовності старшокласників до усвідомленого батьківства на сьогодні, на жаль, є негативним.

Неформалізований вплив суспільства здійснюється через весь комплекс соціальних впливів, які відображаються в системі ціннісних орієнтацій і установок індивіда, таких як засоби масової інформації,

твори мистецтва і культури. Оскільки впливу Інтернет-середовища та соціальних мереж на формування готовності старшокласників до усвідомленого батьківства ми присвячували окрему статтю [8], в цій статті ми не будемо торкатися вказаної проблеми.

Крім веб-простору, є й інші фактори, що впливають на формування готовності до батьківства. Найбільшу розробленість представляють репродуктивні установки і репродуктивна поведінка особистості (А. Антонов, В. Бойко, В. Борисов, О. Кузьмін, Л. Савінов та ін.). Необхідно відзначити дослідників Л. Обухову, О. Смірнову, О. Шаграєва, які значну увагу приділяють вивченню факторів розвитку особистості дитини. Низку робіт присвячено вивченню об'єктивних умов життєдіяльності сім'ї, в яких виділяються суспільно-економічні фактори (Р. Заззо, М. Мід, І. Кон, О. Сухарєв, І. Степанов).

З точки зору О. Андрєєвої, на готовність старшокласників до усвідомленого батьківства впливають дитячо-батьківські відносини, тобто відносини між їх батьками (емоційно-врівноважені, концентрація уваги та ін.) і батьківські позиції (підпорядкованість, емоційна дистанція, відчуженість та ін.). Відомо, що в більшості випадків партнер вибирає собі супутника життя з подібним дитинством або з однаковим набором сімейних проблем [1]. Причому не останню роль відіграє той факт, якою за рахунком дитиною є партнер у батьківській родині, чи набув він досвіду спілкування з протилежною статтю (братом або сестрою). Цю ж думку підтверджує теорія Е. Берна про передачу «батьківського сценарію». «Сценарій життя – батьківський сценарій» – це неусвідомлений план життя, який людина в основних рисах створює для себе в дитинстві під впливом батьків, важливих для неї людей і подій. Детальніше сценарій прописується до 18 років, і ... виконується все життя за умови, якщо людина не захоче його усвідомити і осмислено змінити. «Сценарна матриця», за допомогою якої створюється сценарій, містить послання від батьків про те, як треба жити, як поводитися в певних ситуаціях, які є заборони і дозволи, які моделі поведінки, норми, мораль, почуття тощо є прийнятними, а які – неправильними і забороненими, і, звичайно, інформацію про те, як поведуться батьки, що вони роблять, що і як говорять, а що замовчують, приховують. На думку Е. Берна, найпростіше і прямолінійне втілення сценарію життя – батьківського сценарію – це повторення лінії життя батьків, причому дівчатка повторюють долю матері, а хлопчики – батька або ж інших значущих дорослих, якщо сім'я була неповною або батьки були присутні в житті дитини епізодично. Тому, з точки зору Е. Берна, якщо батьки неефективно виконували свої функції, то і їх діти не будуть готові до усвідомленого, відповідального батьківства. Дуже важливо, щоб юнак чи дівчина до 18 років (період, коли, за Е. Берном, закріплюється «батьківський сценарій») змогли переосмислити батьківський сценарій і усвідомлено вибрати власну лінію поведінки як у майбутньому трудовому, так і сімейному житті [2].

Таким чином, на формування усвідомленого батьківства старшокласників впливають такі зовнішні фактори, як освітня політика держави у сфері статевого виховання, вплив загальноосвітнього навчального закладу, вплив засобів масової інформації та Інтернет-простору, соціальних мереж, вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання.

Проаналізуємо особливості впливу внутрішніх факторів (особливості особистості старшокласників, їх ставлення до сім'ї і дітей взагалі, їх уявлення про майбутню власну сім'ю) на формування усвідомленого батьківства старшокласників.

Розглянемо особливості особистості старшокласників. Відразу зазначимо, що в сучасній психології, на жаль, не існує єдиної загальноприйнятої класифікації вікових періодів розвитку людини, хоча деякими вченими (Д. Биррен, А. Люблінська, Е. Еріксон, В. Квін, Г. Крайг) робилися численні спроби створення вікової періодизації. У той же час, як показав аналіз, підлітковий і юнацький вік у вітчизняній і зарубіжній літературі розглядається в єдності, тобто позначений одним терміном – підлітковий вік, який розділений на ранній підлітковий (до 14-ти років) і старший підлітковий (до 19-ти років), що відповідає підлітковому і юнацькому вікові. Однак у своїй роботі ми спиралися на дослідження П. Гальперіна, А. Запорожця та інших вчених, на думку яких, старший підлітковий вік охоплює період від 14-ти до 17-ти років, а юнацький від 18-ти до 20-ти років.

Узагальнюючи праці Я. Коломінського, В. Мухіної, Р. Немова, В. Собкіна, можна вважати, що для юнаків і дівчат старшого підліткового та юнацького віку характерна своєрідність особистої активності і динамічності перебігу різних психічних процесів. Їх ставлення до дійсності, переконання і погляди залежать від попереднього досвіду, часто переосмислюються і створюють єдину систему орієнтацій і установок. Також у цьому віковому періоді значно виражена підвищена емоційність, переживаються не тільки предметні почуття, орієнтовані на конкретну особистість, явище чи подію, а й розвиваються узагальнені почуття (прекрасного, трагічного та ін.); прагнення до самостійності і самоствердження серед оточуючих; розширюється область духовного та інтелектуального спілкування, виявляються дружба і любов (В. Ковальов). З точки зору І. Кона, дружба є типовою для старшокласників та юнацтва, проте, маючи потребу в сильних емоційних уподобаннях, вони часто не помічають реальних властивостей партнера. У зв'язку з цим юнаки та дівчата не стільки обирають собі друга, скільки придумують його. Що стосується любові, то вона швидше виражена в потребі мати поруч людину, яка їх розуміє і емоційно близька до них [4, 115].

Безумовно, що у старшокласників та юнацтва в цей віковий період підвищується інтерес і посилюються контакти з представниками протилежної статі, отже, виявляються чітко виражені гендерні особливості сексуальної активності. За даними групи вчених (Д. Єнікєєва, Г. Крайг, Ф. Райс та ін.), в основному, перше сексуальне зближення відбувається за наявності провідних факторів – це цікавість,

готовність до сексу у юнаків, і ніжних почуттів у дівчат. Але, виходячи з наших спостережень, до перерахованих факторів можна додати такі, як матеріальна зацікавленість, вплив соціального середовища і засобів масової інформації, які характерні як для дівчат, так і для юнаків цього віку.

Враховуючи ці моменти, можна говорити також про те, що прагнення отримати задоволення, бажання відчувати ніжність, позбутися самотності, підтвердити свою мужність або жіночність, підвищити самооцінку, престижність, самоствердження, розширити почуття свободи і незалежності, зайва романтичність і, в підсумку, вагітність є, як стверджують О. Андреева, Н. Дубрович та інші дослідники, провідними факторами, що призводять юнаків та дівчат старшого підліткового та юнацького віку до ранніх сексуальних стосунків, позашлюбного співжиття або раннього вступу у шлюб [1, 78]. У свою чергу, Ф. Райс дійшов висновку, що існують деякі відмінності у спрямованості на взаємодію та спілкування юнаків та дівчат. Так, юнаки частіше використовують шаблонні типи взаємодії, прагнуть зберегти прихильність, не оновлюють коло знайомств та меншою мірою володіють прийомами і способами спілкування. На відміну від них, дівчата більш гнучкі й варіативні в спілкуванні, що впливає на встановлення дошлюбних стосунків, зумовлюючи характер можливих труднощів. Проте результати дослідження онтогенезу сімейних орієнтацій свідчать, що юнаки та дівчата орієнтуються на сім'ю як на емоційний союз, недооцінюючи фактор духовної спільності. Мабуть, орієнтація на партнера як на духовно близьку людину формується пізніше, з настанням емоційної зрілості [6, 59].

ВИСНОВКИ

Отже, у ході дослідження було виявлено чинники формування готовності старшокласників до усвідомленого батьківства:

1) *зовнішні* (освітня політика держави у сфері статевого виховання, вплив загальноосвітнього навчального закладу, класного керівника, вчителів, вплив позашкільних освітніх закладів, вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання, вплив засобів масової інформації та Інтернет-простору, соціальних мереж);

2) *внутрішні* (особливості особистості старшокласників, їх ставлення до сім'ї і дітей взагалі, їх уявлення про майбутню власні сім'ї, про кількість майбутніх дітей тощо).

Серед багатьох аспектів проблеми формування готовності підростаючого покоління до усвідомленого батьківства виділено основний чинник – правильне розуміння соціальної ролі сім'ї та шлюбу в сучасному суспільстві. У зв'язку з тим, що юнаки та дівчата вже по-дорослому ставляться до проблеми створення сім'ї та умов її існування, можна припустити, що підвищена пізнавальна активність, прагнення до самовизначення в усіх сферах життя надають сприятливу платформу для правильної орієнтації старшокласників та юнацтва в проблемах батьківства. Отже, на цьому віковому етапі вже чітко закладаються основи готовності старшокласників до усвідомленого батьківства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева О.Я. Формирование личности старшеклассника / О.Я. Андреева, Н.В. Дубрович – М. : Педагогика, 1989. – 169 с.
2. Берн Э. Люди, которые играют в игры / Э. Берн. – М. : ЭКСМО, 1997. – 116 с.
3. Дружинин В.Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : КСП, 1996. – 160 с.
4. Кон И.С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1982. – 207 с.
5. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: [учебное пособие] / Р. В. Овчарова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 624 с.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–656.
8. Фадеев В.І. Вплив веб-простору на формування готовності старшокласників до відповідального батьківства / В.І. Фадеев, О.Р. Лемещенко // Психологічні перспективи. Проблеми кіберагресії : спец. вип. Т.1. – К. : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2012. – С. 176–186.
9. Яценко Л.В. Теорія і практика розвитку гендерних відносин юнаків і дівчат в Україні / Л. В. Яценко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С. 102–105.

УДК 159: 371.147.77

ВПЛИВ КОМП'ЮТЕРНОГО СПІЛКУВАННЯ НА РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

О.Г. Лосієвська

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

У статті зроблено аналіз поняття «комп'ютерна комунікація», що відкриває нові перспективи у спілкуванні в процесі професійного становлення особистості. З'ясовано, що на сучасному етапі в результаті розвитку науково-технічного прогресу оволодіння комп'ютерними технологіями стає необхідною умовою для успішного існування в сучасному суспільстві. Виявлено, що вузівське середовище впливає на процес розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю, структурні елементи особистості зазнають значних перетворень.